

cak Velîd b. Müslim'in kaydettiğine göre bu eserler Beyrut'ta otururken vuku bulan bir zelzele sırasında yanmıştır.

Ezvâî'den günümüze ulaşan tek eser *Kitâbü Siyeri'l-Evzâî*'dir ve Şâfiî'nin *el-Üm* adlı eseri içinde bir bölüm olarak yer almıştır (VII, 303-336). Eser savas hukuku konusunda Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği otuz beş meseleyi ihtiva eder. Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yûsuf da buna reddiye olarak *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâî* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1357) adıyla bir eser kaleme almıştır. Evzâî'nin ayrıca *Müsnedü'l-Evzâî*, *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkh*, *Kitâbü'l-Mesâ'il fi'l-fıkh* adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.

Ezvâî'nin hayatı ve fıkhi hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan zamanımıza kadar gelmiş en eski telif *Meḥâsinü'l-mesâ'il fi menâkıbi'l-İmâm Ebî 'Amr el-Evzâî*'dir (bk. bibl.). Emîr Şekîb Arslan tarafından nesredilen eserin müellifi önceleri bilinmezken daha sonra bunun Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Zeyd el-Mevsilî (ö. 870/1465-66) olduğu tesbit edilmiştir (Seḥâvî, *ed-Ḍav'ü'l-lâmi*, II, 73). Kaynaklarda Evzâî'ye dair ayrıca Ahmed b. Yelûl'ün (ö. 262/876) *Fezâ'ilü'l-Evzâî*, Emîr Ebû'l-Hüsâm en-Nu'mân b. Emîr Hânî b. Emîr Arslan'ın *el-Aḫvâlü's-şahîha fi uşûli mezhebi'l-Evzâî*, Ebû'l-Kâsim İbn Asâkir'in *Mâ veḳa'a li'l-Evzâî mine'l-'avâli ve Aḫbârü Ebî 'Amr el-Evzâî ve fezâ'ilüh* adlı eserlerinden bahsedilmektedir. Son dönemde bu konuda yazılan eserler arasında ise Enîs Zekerîyyâ en-Nasûlî'nin *el-İmâmü'l-Evzâî* (Beyrut 1950), Şefîk Tabbâre'nin *el-İmâmü'l-Evzâî* (Beyrut 1980), Abdülazîz Seyyidülehl'in *el-İmâmü'l-Evzâî fakihu ehli's-Şâm* (Kahire 1986/1966), Tâhâ el-Velî'nin *'Abdurrahmân el-Evzâî Şeyḫu'l-İslâm ve imâmü ehli's-Şâm* (Beyrut 1388/1968), Abdürrezzâk Kâsım es-Saffâr'ın *el-İmâmü'l-Evzâî ve menhecühû kemâ yebdû min fıkhihî* (Bağdad 1986), Subḥî Mahmesânî'nin *el-Evzâî ve te'âlimuhû'l-insânîyye ve'l-kânûnîyye* (Beyrut 1978) ve Mervân Muhammed eş-Şeâr'ın *el-Evzâî: imâmü's-Selef* (Beyrut 1412/1992) adlı eserleri sayılabilir.

Abdullah Muhammed el-Cübürî Evzâî üzerine Ezher Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlamış (1977), bu çalışmanın Evzâî'nin hayatı, görüşleri ve dönemiyle ilgili birinci bölümü *el-İmâmü'l-*

Evzâî: ḥayâtühû ve ârâ'ühû ve 'aş-ruh (Bağdad 1400/1980), fikhî konularla ilgili görüşlerinin toplandığı ikinci kısmı ise *Fıkhü'l-İmâm el-Evzâî* (I-II, Bağdad 1977) adıyla nesredilmiştir. Evzâî'nin rivayet ettiği hadisler çeşitli kaynaklardan taranarak kitap haline getirilmiştir. Mervân Muhammed eş-Şeâr derlediği hadisleri fikhî bablarına göre düzenleyerek *Sünenü'l-Evzâî* (Beyrut 1413/1993), Hıdır Mahmûd Şeyho da topladığı hadisleri müsnedlere göre tertip ederek *Bezlû'l-mesâ'il fi cem'i mâ revâhû'l-İmâm el-Evzâî* (Beyrut 1414/1993) adıyla yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *el-Üm*, VII, 303-336; İbn Sa'd, *et-Tabaḳât*, VII, 488; Ebû Zû'r'a ed-Dimaşkî, *Târîḫ* (nşr. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî), Dimaşk 1980, II, 720-725; Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 315; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 135-149; Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü aşḫâbi'l-ḥadîṣ* (nşr. M. Said Hatiboğlu), Ankara 1972, s. 7, 17, 48, 73; Şirâzî, *Ṭabaḳâtü'l-fuḳaḫâ* (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kalem), s. 71; Kâdî İyâz, *Terṭibü'l-medârik*, I, 54-55, 79, 132-134, 227; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 384; İbn Asâkir, *Târîḫü Dimaşk*, X, 105; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIII, 79; Nevevî, *Tehzîb*, I/1, s. 298-300; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 127-128; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, V, 39; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, VII, 107-134; a.mlf., *Tezki-retü'l-ḥuffâz*, I, 178-183; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 115-120; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, VI, 238-242; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, II, 30-31; Seḥâvî, *ed-Ḍav'ü'l-lâmi*, II, 72-73; a.mlf., *el-'lân bi't-tevḫîṭ*, s. 189; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-ḥuffâz* (Ömer), s. 79; Şa'rânî, *et-Ṭabaḳât*, I, 39; Keşfü'z-zunûn, II, 1682; Zürkânî, *Şerḥ 'alâ Muvatta'i'l-İmâm-ı Mâlik*, Beyrut 1407/1987, I, 3; Selâvî, *Kitâbü'l-İstikṣâ*, I, 138; Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Mevsilî, *Meḥâsinü'l-mesâ'il fi menâkıbi'l-İmâm Ebî 'Amr el-Evzâî* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrut 1406/1985; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 308; Philip K. Hitti, *Târîḫü Sûriye ve Lübnân ve Filistin* (trc. Kemâl Yâzıcı), Kahire 1959, II, 183-184; Sezgin, *GAS*, I, 516; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Kahire 1969, s. 247-248; Sâlih b. Yahyâ, *Târîḫü Beyrât* (nşr. F. Hours v.dğr.), Beyrut 1969, s. 13; I. Goldziher, *Muslim Studies*, London 1970, II, 25; Mücîrüddin el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîḫi'l-Kuds ve'l-Halîl*, Amman 1973, I, 292; Abdullâh Muhammed el-Cübürî, *el-İmâmü'l-Evzâî: ḥayâtühû ve ârâ'ühû ve 'aşruḫ* (Bağdad 1980; Subḥî el-Mahmesânî, *el-Mücâhidün fi'l-ḥaḳ*, Beyrut 1985, s. 33-70; Hüseyin Atvân, *er-Rivâyetü't-târîḫîyye fi bilâdi's-Şâm fi'l-'aşri'l-Emevî*, Amman 1986, s. 187-192; Mustafa İbrâhîm el-Meşînî, *Medresetü't-tefṣîr fi'l-Endelüs*, Beyrut 1406/1986, s. 53-54; Süfi Hasan Ebû Tâlib, *Beḳne's-şer'i'a-ti'l-İslâmiyye ve'l-kânûnî'r-Rûmânî*, Kahire, ts. (Mektebetü'n-Nehda), s. 49-50; Mervân Muhammed eş-Şeâr, *el-Evzâî: imâmü's-Selef*, Beyrut 1412/1992; A. J. Wensinck, "Evzâî", *İA*, IV, 419-420; J. Schacht, "al-Awzâî", *El²* (İng.), I, 772-773.

SALİM ÖĞÜT

EYALET

Osmanlı taşra teşkilâtında bir beylerbeyinin idaresi altında bulunan en büyük idarî birim.

Arapça "idare etme, icra" anlamındaki *iyâle* kelimesinden gelir. Osmanlılar'da en büyük idarî birim karşılığında bu tabirin resmen kullanılışı XVI. yüzyıl sonlarında olmuştur. III. Murad zamanında (1574-1595) Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet adıyla idarî birimlere ayrıldığı görüşü (d'Ohsson, VII, 277) yanlış olmalıdır. Çünkü bu kelimeye o dönemin belgelerinde rastlanmaz. Bunun yerine daima "beylerbeyilik" ve "vilâyet" tabirleri yer almıştır. Ancak vilâyet terimi küçük veya büyük herhangi bir idarî birim için kullanılmıştır. Beylerbeyilik ise yalnızca bu çeşit idarî birimin özel terimi niteliğini taşıırken muhtemelen 1591'de onun bu idarî özelliğini yansıtmak üzere eyalet kelimesi benimsenmiş, beylerbeyilik tabirinin de bir beylerbeyinin makamı anlamında kullanılması sürmüştür.

İlk Osmanlı kaynaklarında beylerbeyi, taşrada muayyen bölgelerdeki timarlı sipahilerin kumandanı olarak geçer; doğrudan beylerbeyi idaresi altındaki böyle bir askerî teşkilâta İlanlılar ve Selçuklular'da da rastlanır. Orhan Gazi babası Osman Bey zamanında, Alâeddin Paşa kardeşi Orhan Gazi'nin saltanatı sırasında, Süleyman Paşa da yine babası Orhan Gazi döneminde sancak beyi olarak kabul edilmektedir. Orhan Gazi (1324-1362) oğlu Şehzade Murad'ı lalası Şahin'le Rumeli'ye göndermiş (1357) ve sonraları orada sancak beyleri ortaya çıkmıştır. Rumeli'de fethedilen bütün topraklar Lala Şahin'in sorumluluğuna verilince kendisi beylerbeyi unvanını almıştı; bu arada Evrenos Bey de düzensiz gazi akıncı kuvvetlerinin başında uç beyi olarak bulunuyordu. Rumeli beylerbeyi ile diğer uç beyleri arasındaki rekabet, II. Mehmed dönemine kadar Osmanlı tarihinin en önemli meselelerinden biri oldu. Fakat Rumeli beylerbeyi, Osmanlı kuvvetlerinin fiilî kumandanı sıfatıyla bir müddet daha tek beylerbeyilik makamı olma özelliğini korudu. 1385-1387 yılları arasında Vezir Çandarlı Hayreddin, I. Murad'ın Anadolu'da kalmaya mecbur olduğu sıralarda paşa unvanı ile aynı zamanda bütün Rumeli kuvvetlerinin kumandanlığına tayin edildi. Bu şekilde

Anadolu ve Rumeli'de giderek meselelerin büyümesi, sorumluluk bölgelerinin genişlemesi, Boğazlar esas alınıp devletin iki büyük idarî kısma ayrılması ile sonuçlandı. Rumeli ve Anadolu beylerbeylikleri ortaya çıktı; bu ise devletin idarî yapısının bel kemiğini teşkil etti. 1393'te Yıldırım Bayezid Anadolu'dan ayrılıp Rumeli'ye geçmek zorunda kaldığında Kara Timurtaş Paşa'yı Ankara'da Anadolu beylerbeyi olarak bıraktı. Babasının sağlığında Yıldırım Bayezid de Kütahya ve civarındaki bu uç bölgesinde idareci olarak görev yapmıştı. İki beylerbeyiliğin ortaya çıkışından sonra da Rumeli beylerbeyi, divan toplantılarına katılıp vezirlerle bir arada oturmak, diğer beylerbeyiler arasında ön sırada bulunmak gibi devlet teşkilâtında önde gelme özelliğini korudu. II. Mehmed'in saltanatı döneminde Mahmud Paşa, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında da Makbul İbrahim Paşa veziriazamlığı Rumeli beylerbeyiliği ile birlikte yürütmüşlerdi.

Anadolu'daki beylerbeyilikler geleneksel idarî modeller çerçevesinde teşkil edilmişti. Yeni beylerbeyiliklerin çekirdeğini oluşturulan Anadolu'daki uç vilâyetleri hânedana mensup şehzadelerin idaresine veriliyordu. Kurulan üçüncü beylerbeyilik olan ve Amasya-Tokat bölgesini içine alan Rum beylerbeyiliği, I. Bayezid döneminde beylerbeyi ve paşa unvanı ile anılan, bölgenin idaresinden gerçek anlamda sorumlu lalaların gözetimindeki şehzadelerin idareci olarak bulundukları uç bölgesinden doğmuştu. Timur istilâsı ve ardından Şâhruh Mirza'nın tehdidi Osmanlılar için bu bölgenin önemini oldukça arttırdı. Canik ve Trabzon bölgesindeki yeni fetihlerle bu idarî bölgenin sınırları genişledi. Ayrıca 1468'de fethinden sonra bir şehzade ile lalasının idaresi altına verilen Karaman vilâyeti daha sonra bir beylerbeyilik halinde gelişti. 1514'te Hüsrev Paşa Karaman beylerbeyi unvanını taşımaktaydı. Rumeli beylerbeyiliğine dahil Bosna uç vilâyetinin bir beylerbeyilik olarak gelişmesi, 1463'ten 1580'e kadar bir asırdan fazla sürdü. Gelecekteki fetihler ve uç sancaklarının özel şartlarına bağlı bazı değişiklikler olmakla birlikte Osmanlılar fetih öncesi sınırları ve özellikle ilk vilâyet bölümünü korudular. Ardından sancakları beylerbeyilikler olarak yeniden düzenleyip daha serbest bıraktılar ve şartlara göre sınırları birleştirdiler.

I. Selim'in fetihlerinden sonra Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'ı içine alan Arap vilâyeti, Alâüddeve vilâyeti (fethi 1515) ve Diyarbakir vilâyeti (fethi 1517, ilk tahriri 1518) kuruldu. 1520 tarihli bir vesika göre Rumeli vilâyetinde otuz, Anadolu vilâyetinde yirmi, Karaman'da sekiz, Rum (Amasya-Tokat) vilâyetinde beş, Arap vilâyetinde on beş, Diyarbakir vilâyetinde ise dokuz sancak bulunuyordu. Ayrıca burada, Güneydoğu Anadolu'daki yirmi sekiz aşiret müstakil livâ veya sancak şeklinde zikredilmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında meydana gelen olayların tesiriyle Arap vilâyeti yeniden düzenlenerek Halep, Şam ve Mısır beylerbeyiliklerine ayrıldı. Alâüddeve vilâyetine de 1522'de bir Osmanlı beylerbeyi tayin edildi. 1533'te Cezayir beylerbeyiliği kurularak idaresi aynı zamanda kaptan-ı der-yâlîğa getirilen Barbaros Hayreddin Paşa'ya verildi. Böylece deniz uç bölgesinin bir beylerbeyilik haline dönüşmesi, özellikle Andrea Doria'nın Koron'u zaptı ve İmparator V. Karl'ın Akdeniz'deki Haçlı faaliyetleri hız kazandırmış oluyordu. 1534'te bir Batı raporuna göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki beylerbeyilikler, deniz beylerbeyiliği olarak Cezayir ile Rumeli, Anadolu, Karaman, Amasya-Tokat (Rum), Alâüddeve, Diyarbakir, Şam ve Mısır'dan ibaretti.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanındaki yeni fetihler daha başka beylerbeyiliklerin de teşkiline yol açtı. Asya kesiminde 1534'te Azerbaycan ve Bağdat, Ağustos 1548'de Van, 1534'te Erzurum, Eylül 1549'da Akçakale; Rumeli kesiminde Ağustos 1541'de Budin, 1552'de Tımsıvar beylerbeyilikleri teşkil edildi. Fetihten hemen sonra buralara derhal bir beylerbeyi tayin edilerek Kanûnî döneminde yeni bir uygulama getirilmiş oldu. 1568'de Rumeli beylerbeyiliğine bağlı Kefe sancağı, Volga havzasına planlanan Astarhan (Hacı Tarhan) seferi dolayısıyla bir beylerbeyilik haline getirildi. 1571'de fethinden sonra Kıbrıs'ın korunması için büyük kuvvetlere ihtiyaç duyulduğundan Lefkoşe beylerbeyilik merkezi oldu ve buraya Alâiye, Tarsus, İçel, Sis ve Trablusşam sancakları bağlandı. Birçok beylerbeyilik de 1578-1590 Osmanlı-Safevî mücadelesi sonucu Kafkasya topraklarının fethiyle teşkil edilmiş, ancak geçici askerî gayelerle oluşturulan bu beylerbeyiliklerden yalnızca Çıldır ve Kars, I. Abbas'ın idaresindeki Sa-

fevî karşı saldırılarından sonra da ayakta kalabilmişti.

1609 tarihli Ayn Ali Efendi'nin verdiği listede imparatorlukta otuz iki eyaletin adı zikredilmektedir. Bunlardan yirmi üçü timar sisteminin uygulandığı normal eyaletler olup Rumeli, Anadolu, Karaman, Budin, Tımsıvar, Bosna, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Kıbrıs, Dulkadir (eski Alâüddeve vilâyeti veya Maraş), Diyarbakir, Rum, Erzurum, Şam, Trablusşam, Halep, Rakka, Kars, Çıldır, Trabzon, Kefe, Musul, Van ve Şehrizar'dur. Dokuz eyalet ise sâlyâneli eyalet olup bunların yıllık vergi gelirleri timar olarak dağıtılmaz, doğrudan doğruya hazine adına toplanırdı. Beylerbeyiler, mahallî askerler ve diğer görevlilerin ücretleri eyaletin bu yıllık vergi gelirlerinden karşılanır, kalan kısım ise İstanbul'a gönderilirdi. Bu sâlyâneli eyaletler Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsâ, Cezâyir-i Garb, Trablusgarp ve Tunus idi.

Koçi Bey tarafından verilen ve 1640'lara ait olduğu sanılan listede tek fark, Karadeniz kıyılarını tehdit eden Kazaklar'ın akınlarını durdurmak maksadıyla kurulan Özi eyaletinin ilâve edilmiş olmasıdır. Bu eyalet, Tuna ve Karadeniz'in batı kıyılarındaki sancakları içine almaktadır. Her iki listede de 1596'daki fetihlerden sonra teşkil edilmiş olmalarına rağmen Kanije ve Eğri eyaletleri zikredilmemiştir. Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ*'sında da Adana eyaletinin ilâvesi, Karaman yerine Konya, Rum yerine Sivas, Dulkadir yerine Maraş isimlerinin kullanılması gibi farklılıkların dışında aynı eyaletlere rastlanır.

Beylerbeyilik için eyalet teriminin kullanılması, XVI. yüzyılın sonlarında yaygınlık kazanmaya başlamış olmakla birlikte eski vesikalarda genel anlamıyla da olsa bu tabire tesadüf edilmektedir. Ayrıca yeni dönemde önemli eyaletlere, iki tuğlu beylerbeyilerin görev yaptığı komşu eyaletler üzerinde belirli bir nüfuzaya sahip vezir rütbeli ve üç tuğlu beylerbeyiler tayin edilmiştir. Yine bu dönemlerde genel eğilim, Gürcistan ve Azerbaycan bölgelerinde 1578'den sonra görüldüğü gibi askerî bakımdan daha yakından ilgilenmeyi kolaylaştıran küçük beylerbeyilikler oluşturmaktır. Suriye'de dördüncü eyalet olan Sayda, 1614'te bölgeyi daha iyi kontrol edebilmek maksadıyla kurulmuştu.

Bir eyalet, sancak beyinin idaresi altında sancak veya livâ denilen idarî bi-

rimlerden meydana geliyordu. Sancak daima temel bir idarî birimdi ve beylerbeyinin bizzat kendisi "paşa sancağı" adı verilen merkez sancakta bulunuyordu. Onun hassı olarak her sancaktan bazı yerler ve kasabaların gelir kaynakları tahsis edilmişti. Bir beylerbeyinin başta gelen vazifeleri tayin beratlarında özetlenmiştir. Beylerbeyiler, sultanın icra gücünün temsilcileri olarak eyaletin bütün işlerinden sorumlu olurlar ve vali sıfatıyla anılırlar, kadıların hükümlerini ve padişahın emirlerini uygulamaya koyarlardı. Ayrıca beylerbeyilik divanında askerî statüdeki şahıslarla ilgili meselelerde karar verme yetkileri de vardı. Özellikle vezir unvanlı beylerbeyiler daha fazla yetkiye ve büyük güce sahip bulunuyorlardı. Beylerbeyilerin başta gelen idarî görevi halkın emniyetini sağlamak, padişahın emirlerine karşı gelenleri ve kanunları tanımayanları takip etmektir. Ancak bir eyaletteki kadı ve mal defterdarının kararlarında beylerbeyilere bağlı olmadığı ve doğrudan merkezî hükümete karşı sorumlu olduğu da önemle belirtilmelidir. Ayrıca bazı büyük şehirlerdeki yeniçeri birliklerinin ağaları da beylerbeyilere bağlı olmadıkları gibi beylerbeyiler yeniçeri garnizonlarının bulunduğu kalelere asla giremezlerdi. Bu şekilde eyalet idaresinde karşılıklı bir denge ve kontrol sistemi kurulmuştu. Bu sınırlamalar ve görev yerlerinin sık sık değişmesi de şüphesiz beylerbeyilerin fazla güçlenmelerini ve bağımsız hale gelmelerini önleme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı.

Beylerbeyilik veya eyalet temel olarak timar sistemi çerçevesinde teşkil edilmişti ve bir beylerbeyi önce eyaletindeki timarlı sipahi ordusundan sorumlu bulunmaktaydı. Onun emri altındaki eyalet kuvvetleri devlet ordusunun büyük bir askerî ünitesini oluştururdu. Beylerbeyinin başta gelen görevi, en mükemmel şekilde kuvvetlerini hazırlayıp orduya katılmaktı. Sipahilerin tayin ve terfileri ona bağlı bulunuyordu. Beylerbeyi belirli bir miktara kadar timar verme hakkına da sahipti. Onun idaresi altındaki defter kethüdâsı ve timar defterdarı bu işlerle uğraşırdı. Timarların kaydedildiği esas kütük defterleri olan ve her sancak için ayrı ayrı hazırlanan icmal ve mufassal defterlerinin birer süreti merkezden eyaletlere gönderilirdi.

Çöküş döneminde merkezî otoritenin zayıflamasıyla bütün bu sistem bozul-

du. Bağdat ve Kuzey Afrika'da görüldüğü gibi bazı uzak eyaletlerde yeniçeriler mahallî kuvvetli bir kontrol ve bir idarî kademeleşme meydana getirdiler. Mısır'da ise gerçek kontrol Memlûk beylerinin eline geçti. Doğu Anadolu'da Abaza Paşa'nın idaresi altındaki Celâlî grupları ve eyalet kuvvetlerinin şiddetli tepkilerinden önce yeniçeri gruplarının güçlerini yerleştirme teşebbüsleri başarısız olmuştur. Fakat eyaletlerde asıl değişiklikleri beraberinde getiren husus timar sistemindeki düzensizlik ve çöküştü. Nitekim artık eyaletlerdeki vergi gelirlerinin önemli bir bölümü timar olarak dağıtılmıyor, doğrudan doğruya iltizam usulüyle hazine adına toplanıyordu. Özellikle valilerin bu vergileri toplama şartıyla valilik makamına tayin edilmeleri yaygınlık kazandı. Böyle bir uygulama Mısır gibi bazı uzak eyaletlerde öteden beri yapılmaktaydı. Bu şekilde valiliğe yapılan tayinle eyaletin vergi gelirlerinin nakit olarak hazineye girişi garanti altına alınmış oluyordu. Ayrıca valiler, masraflarını kendileri karşılamak suretiyle kapı halkı bulundurmaya hükümet merkezi tarafından teşvik ediliyorlardı. Bütün bu gelişmeler, XVIII. yüzyılda eyaletlerin daha geniş bir muhtariyet kazanması yolunu hazırladı. Aynı dönemde âyan adı verilen mahallî ileri gelenler eyaletlerde giderek güçlenmeye başladılar; hatta onlarla iş birliği yapmayan valilerin güçleri ve nüfuzları kısıtlı kaldı. Hükümet merkezinin, paşa ve vezir unvanlı merkezden tayin edilen valileri yerlerinde tutma çabalarına rağmen bu âyanın güçlülükleri valilikleri elde etmeyi, sadece uzak eyaletlerde değil aynı zamanda Anadolu ve Rumeli'de dahi gerçek anlamda mahallî hânedanlar kurmayı başardılar.

1812'de II. Mahmud eyaletlerde yeniden merkezî otoriteyi kurmak için bu tip âyan ve paşalara karşı mücadele başlattı. 1826'dan sonra eyaletleri "müşiriyet" olarak yeniden teşkilâtlandırdı ve bunları, yeni ordunun kurulması maksadıyla malî işlerde olduğu gibi askerî bakımdan da büyük güce ve yetkiye sahip kılınan müşirlere verdi (Lutfî, V, 107). 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile eyaletlerdeki malî işler bağımsız muhassılların sorumluluğuna verildi; böylece müşirlere yetkisi asayiş ve emniyet göreviyle kısıtlanmış oluyordu. Daha sonra eyalet teşkilâtında Batı tesiri altında önemli değişiklikler ortaya çıktı. Valilerin mesu-

liyetlerini paylaşan idare meclisleri kuruldu ve eyaletlerin birçoğunun sınırları daha da küçültüldü. Böylece 1864'te eyalet sistemi yerine vilâyetler teşekkül etti. Bu sonuncu sistem Cumhuriyet döneminde de muhafaza edilerek her birinin başında birer valinin bulunduğu illere dönüştürüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

- Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, s. 33, 55, 75; *Kânunnâme-i Âl-i Osmân: Fâtih Kânunnâmesi* (TOEM ilâvesi, nşr. M. Ârif), İstanbul 1330, s. 13; "Kânûn-ı Mîr-i Mîrân", *MTM*, I (1331), s. 527-528; Oruç b. Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 20, 92; Neşrî, *Cihannümâ* (Taeschner), I, 54, 86; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 586, 595, 604, 606, 614; Hoca Şâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, I, 69; Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 61-81; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 98-103; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, bk. Fihrist; D'Ohsson, *Tableau Général*, VII, 277; Lutfî, *Tarih*, V, 107, 172; *Amasya Tarihi*, III, 157-191; H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913, s. 255-261, 270-274; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 59-60, 108; H. Bowen — H. Gibb, *Islamic Society and the West, Islamic Society in the Eighteenth Century*, Oxford 1950, I/1, s. 139-141, 200-234; Halil İnalçık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 57-58, 77; a.mlf., "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", *TTK Belleten*, XII/46 (1948), s. 375; a.mlf., "Eyalet", *EI²* (İng.), II, 721-724; H. Şabanović, *Bosanski Pašaluk*, Sarajevo 1958, s. 1-95; *Fâtih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi* (haz. Feridun Nâfiz Uzluk), Ankara 1958, s. 2; U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, Oxford 1960, s. 45, 48, 50; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri 1578-1590*, İstanbul 1962, s. 60-65; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, s. 1-19, 184-185, 316; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete (1550-1650)*, İstanbul 1978, s. 26-29, 79 vd., 125-198; Fuad Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, s. 190-195; L. Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar", *TTK Belleten*, XIII/52 (1949), s. 679-685; Ö. Lutfi Barkan, "H. 933-934 Mâli Yılma Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4 (1954), s. 303-307.

HALİL İNALCIK

EYKE

(bk. MEDYEN).

EYLE

(bk. AKABE).

EYMÂN

(bk. YEMİN).